

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 17, Dönem/Period: 2023-İlkbahar/Spring, Sayı/Number: 32

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Kül Tigin Yazıtı

Akar, A. (2022). *Kül Tigin Yazıtı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 156 s. ISBN: 978-625-4084-31-7

Celalettin Bulut Bostan

Yüksek Lisans Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana/Türkiye

e-posta cbulutbostan@gmail.com

orcid 0000-0002-5798-6726

Atıf

Citation

Bostan, Celalettin Bulut (2023). Kül Tigin Yazıtı. *Dil Araştırmaları*, 32: 326-329.

Başvuru

Submitted

28.12.2022

Revizyon

Revised

31.01.2023

Kabul

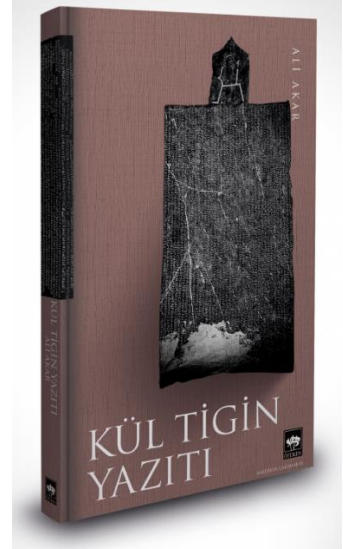
Accepted

07.02.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.05.2023

Eski ve Yeni Türk Dili alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Ali AKAR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Eski Türk Dili alanında profesör olarak görev yapmaktadır. Yazarın bu zamana dek kitap boyutundaki çalışmaları şu şekildedir: *Türk Dili Tarihi*, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, *Muğla ve Yöresi Ağzları*, *Mirkâtü-l Cihâd (Gelibolulu Mustafa Âli)*, *Düşünen Türkçe*, *Bilge Tonyukuk Yazıtı* ve son olarak tanıtımını yapacağımız *Kül Tigin Yazıtı*'dır. Tanıtıma geçmeden önce yazıt hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır.

18 Temmuz 1889 yılında Yadrintsev tarafından keşfedilen bu iki taştaki karakterlerin kendisinden yaklaşık 150 yıl önce 1722 yıllarının başında Yenisey civarında keşfedilen ve henüz çözümlenemeyen taşlardakilerle aynı karakterdeydi. Henüz kimse, keşfedilen bu taşların Kül Tegin ve Bilge Kağan adına diktirilmiş yazıtlar olduğunu bilmiyordu. Yadrintsev'in bu keşfi bilim dünyasında yeni bir heyecan uyandırdı. Önce Finliler ardından Ruslar bölgeye heyet gönderdiler. Fin heyetinin başında Heikel, Rus heyetinin başında ise Radloff yer almaktadır. Bu iki taşın batı yüzlerinin Çince olması ve bu yüzlerin okunmasıyla yazıtın Köktürklerle ait olduğu anlaşılmıştır. Yazıtların üzerindeki karakterler üzerine bir yandan Radloff, bir yandan Danimarkalı dil bilimci Thomsen bilinmeyen yazıtı çözmeye işine girmişlerdir. Thomsen 18 Aralık 1893 tarihinde yazıtları Kraliyet İlimler açıklaması toplantısında yazıtlardaki ses değerlerini tespit ettiğini açıklamıştır. Thomsen Çince yüzdeki sözcüklerin yardımıyla *teñri, türk, kül tegin* gibi sözcükleri çözümlenmiştir, bundan sonrasında ise tespitinden emin olduğu ses değerlerini yazıtaki karakterlerle eşleştirerek adeta bulmaca çözer çözümlenmiştir (Ercilasun, 2007: 81-82).

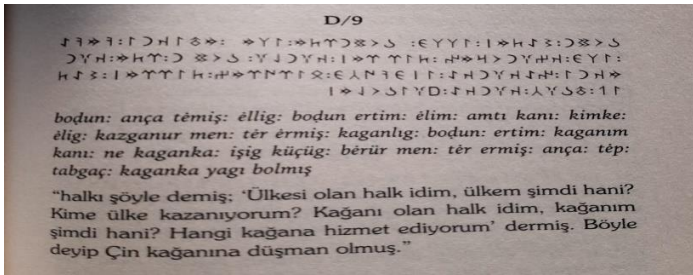
II. Göktürk devletinin kurucusu İltiş Kağan'ın oğlu olan Kül Tegin babası öldüğünde 7 yaşındadır. Ağabeyi Bilge ile amcası Kapgan Kağan döneminde (691-716) yetişmişler, önemli askeri ve idari görevlerde bulunmuşlardır. Kül Tegin ilk olarak Sogd seferine katılmıştır. İkinci olarak vali Ong komutasındaki 50 bin kişilik Çin ordusuna yapılan seferde yer almıştır. Kül Tegin 21 yaşındayken Çin ordusuyla yapılan savaşa üç atla katılmıştır. Kapgan'ın hükümdarlığının son altı yılında iç isyanları bastırmada Kül Tegin'in büyük rolü olmuştur. Yir bayırkularla yapılan savaşa katılmış ve onları bozguna uğratmıştır. 26 yaşındayken Kırgız seferinde yer almış, aynı yılın yaz ayında Türgiş kağanının yanında saf tutan Az valisini tutsak etmiştir. 27 yaşında iken bu sefer Karlukların isyanını bastırmıştır, 30 yaşında ise Azların isyanı bastırıp komutanlarını esir almıştır yine aynı yıl İzgillerin isyanının bastırılmasında Kül Tegin'in büyük rolü olmuştur. Oğuzlarla yapılan çeşitli savaşlarda Kül Tegin varlık göstermiştir. Görüldüğü gibi Kül Tegin sürekli bir savaşın içerisinde, isyanın bastırılması gibi askeri ve siyasi birçok alanda rol almaktadır. Kapgan Kağan'ın vefatı sonrası Kül Tegin hanedanlığın ağabeyi Bilge'nin hakkı olduğunu düşünerek İnel Kağan'ı ve taraftarlarını ortadan kaldırmıştır. Bunun sonucu Bilge, kağan olmuş Kül Tegin ise ordunun başına geçerek hayatının sonuna kadar ordunun sevk ve idaresiyle ilgilenmiştir. Kül Tegin 41 yaşında iken vefat etmiştir. Bu bilgi yazıtın kuzey-doğu yüzünde şu şekilde geçmektedir: *kül tigin koñ yulka yeti yigirmike uçdı* "Kül Tegin koyun yılının on yedisinde vefat etti" (27 Şubat 731). Yazıtta geçen diğer tarihler ise yoğ töreni *tokuzunç ay yeti otuzka* "Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde" (1 Kasım 731), yazıtın dikiliş tarihi olarak ise *bëçin yulka yëtinç ay yëti otuzka* "Maymun yılının yedince ayının yirmi yedisinde" görülmektedir (Akar, 2022: 23-25).

Ulanbatur'un 300 km batısındaki Arhangay sınırları içerisinde yer alan yazıt bu eyalette bağlı Koşa'da bulunan Çaydam gölü yakınındadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yazıt Yadrintsev tarafında 1889'da keşfedilmiştir. Yazıtın yüksekliği 3.75 metre dört cepheye sahip mermer yapısındadır. Yazıtın doğu ve batı cepheleri altta 1.32 metre, üstte ise 1.22 metre genişliğindedir. Güney ve batı cepheleri ise altta 46 cm üstte ise 44 cm'dir. Yazıt kaplumbağa kaide üzerine oturturulmuştur. Yazıtın batı yüzü Çince, Güney yüzü 13, Doğu yüzü 40, Kuzey yüzü 13, kuzey-doğu, güney-doğu ve güney-batı yüzler, birer satır

olmak üzere yazıt toplam 69 satırdan oluşmaktadır. Yazıt üzerine bugün de kitap bazında belli başlı yazarlar çalışmıştır¹: Thomsen, Radloff, Orkun, Malov, Tekin, Ergin, Berta, Alyılmaz, Şirin, Aydın, Ölmez, Ercilasun ve son olarak Akar.

Akar'ın yazıtı bu alanda yapılmış son çalışmadır. Eser 2022 yılında Ötüken Neşriyat tarafından toplam 156 sayfa olarak yayımlanmıştır. Eseri elimize aldığımızda kapak resmi olarak Kül Tëgin yazıtının doğu yüzü görülmektedir. Künye bilgisi ve yazarın biyografisini geçtikten sonra *kül tigin yok erser kop ölteçi ertigiz* epigrafi ile esere giriş yapılmaktadır. *İçindekiler* kısmında Ön Söz, Kısaltmalar ve İşaretler, Giriş: Köktürk Yazıtlarının Keşfi ve Bir Tarih ve Dil Metni Olarak Kül Tëgin Yazıtı bölümleri görülmektedir. İçindekiler kısmını geçtiğimizde eser üç ana bölüm ve albüm bölümünden oluşmaktadır. *Birinci Bölümde* Kül Tëgin; hakkında bilgiler, yazıt hakkında bilgiler, yazıtının konusu ve son olarak yazıt hakkında yapılmış ilgili çalışmalar üzerinde durulmuştur. *İkinci Bölümde* geçtiğimizde yazıt dil bilgisi ve anlam bilgisi açısından değerlendirilmiştir. Dil bilgisi kısmında; alfabe ve yazım, ses bilgisi, yapı bakımından isimler ve de filler bölümü olarak dört üst başlık görülmektedir. Fiiller üst başlığının altında fiilde yapım ekleri, fiilde çekim ekleri, fiillerde birleşik zaman ve fiilimsiler ele alınmıştır. Yazar bu bölümde metnin dil incelemesi yapmış ve yazıtın gramerini sunmuştur. Anlam Bilgisi başlığında ise soyut sözler, eş anlamlı sözler, çok anlamlı sözler, söz türetme, birleşik fiiller deyimler, savaş ve diplomasi terimleri, koşut (paralel) ifadeler görülmektedir.

Üçüncü Bölümde geldiğimizde sırasıyla yazıtın; güney yüzü, doğu yüzü, kuzey yüzü ele alınmıştır. Yazar, Köktürk harfli orijinal metnin hemen altına Latin harflerine aktarılmış şeklini, daha sonra da Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış şeklini vermiştir:

Görsel 1. Runik harfli orijinal metin, runik harfli metnin Latin harflerine aktarılmış biçimi, daha sonra da Türkiye Türkçesi'ne çevrilmiş biçiminin gösterimi (Akar, 2022: 91)

¹ Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors: Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise; Radloff, W. (1895). *Die alttürkische Inschriften der Mongolei*, (Erste Lieferung), St. Petersburg; Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara; Malov, S.Y. (1951). *Pamyatniki Drevnyurkskoy Pismennosti*. Moskva/Leningrad: Akademie Nauk SSSR; Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington: Indiana University Press; Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Ergin, M. (2016). *Orhun Âbideleri*, Boğaziçi Yayınları, 50. baskı, İstanbul; Berta, A. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. (Çev. Emine Yılmaz); Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Kurmay Yayınları, Ankara; Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara; Aydın, E. (2019). *Orhon Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul; Ölmez, M. (2021). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara; Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul; Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Yazar, ayrıca okuması ve anlamlandırması tartışmalı olan bazı ibareleri önceki çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiş ve değerlendirmelerini dipnot olarak okuyucuya sunmuştur.

Albüm Bölümünde yazar, yazıt ve yazıt külliyatıyla ilgili renkli fotoğrafların yanında Radloff Atlası'ndan alınan Kül Tegin yazıtının epistamajına yer vermiştir. İlerleyen kısımda ise dizin-sözlük kısmı görülmektedir. Yazar sözcüklerin Eski Türkçe biçimlerini kök ve gövde halinde madde başı olarak alfabetik bir biçimde sıralamıştır, sözcüğün yazıtta hangi yerde geçtiğini parantez içinde kısaltma olarak göstererek okurların işini kolaylaştırmıştır. Ayrıca yazar bazı sözcükleri parantez içinde yer adı, kişi adı, sayı adı, kavim adı vb. belirtmiştir (örneğin şantung (yer adı); çang (kişi adı)). Son olarak ise yararlandığı kaynakların alfabetik listesini vermiştir.

Eser şu an elimizdeki Kül Tegin yazıtı ile ilgili en güncel kaynak konumundadır. Bu çalışma Eski Türk Dili alanına ilgili araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu değerli çalışmayı Türkoloji'ye kazandıran değerli hocamız Ali AKAR'a teşekkür ederiz. Ayrıca hocamızın *Tonyukuk Yazıtı* ve *Kül Tigin Yazıtı* çalışmalarının yanına Bilge Kağan Yazıtını da ekleyerek seriyi tamamlamasını temenni ediyoruz.

Kaynakça

- AKAR, A. (2022). *Kül Tigin Yazıtı*. İstanbul: Ötüken.
- ERCİLASUN, A. B. (2007). *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (Yay. Haz. Ekrem Arıkoğlu). Ankara: Akçağ.